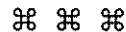

דפנה שלזינגר

שכם לאור מכתבי אל עמארנה***ראשי-פרקים**

- א. מכתבי אל עמארנה
 ב. הסביבה הגיאוגרפית של שכם
 ג. אזכוריה של שכם בתקופת המקרא
 ד. שכם בתקופת אל עמארנה
 ה. סיכום

א. מכתבי אל עמארנה

בשנת 1887 נמצאו בחורבות תל אל עמארנה שבמצרים התיכונה לוחות טין חרותים בכתב יתדות אכדי. לוחות אלו נמצאו במקרה על-ידי אשה מקומית, והתגלו כחלק מארכיון מלכותי. ארכיון זה כונה על שם האתר הארכיאולוגי שבו נתגלה: "ארכיון אל עמארנה".¹ חפירות ארכיאולוגיות שנערכו במקום גילו כי באתר זה שכנה אֶתִית-אֶתֶן העתיקה, עיר הבירה החדשה שהקים פרעה אֶמְנַחְתֵּפֿ ד' (1346-1364 לפסה"ס). פרעה זה החליף את הפולחן המסורתי של מצרים מפולחן האל "אמון" לפולחן האל "אתן", ושינה שמו לאֶתִינֶאֶתֶן. מסיבה זו ביקש לעבור מנוא-אמון לבירה חדשה, שתהיה מוקדשת כולה לפולחן של אתן. עיר זו הוקמה בשנה השישית למלכותו של אחינאתון, והקמתה נמשכה שנתיים. העיר נעזבה בבת אחת זמן קצר לאחר מותו של אחינאתון, בראשית ימי שלטונו של תות-ענח'י-אתן (שנקרא אחר-כך תות-ענח'י-אמון).

מהתעודות שנמצאו באל-עמארנה עולה כי אחינאתון העביר לבירתו החדשה גם חלק מהארכיון המלכותי של אביו, אמנחתפ ג'. הארכיון פעל באל-עמארנה זמן קצר בלבד, 20-25 שנה בסך הכל (1364/8 - 1342/3 לפנה"ס בקירוב).²

* מאמר זה מקורו בעבודה שהוגשה לפרופ' אי"פ רייני באוניברסיטת בר-אילן, במסגרת קורס בנושא "ארץ ישראל על פי תעודות אל-עמארנה".

1 ראה פ' ארצי, "עמארנה, תעודות אל-עמארנה", *אנציקלופדיה מקראית*, ו, ירושלים תשל"ב, טורים 254-242, ושם ספרות נוספת.

2 ראה ג' גליל, "ערי הממלכה הכנעניות במאה הי"ד לפה"ס: היקפן ומעמדן המדיני", *קתדרה* 84 (תשנ"ז), עמ' 8 שם. עיין בהערה 6, שם מנמק גליל את התארוך, תוך התבססות על עבודת הדוקטור של נ' נאמן *המערך המדיני וההשתלשלות ההיסטורית בארץ ישראל לפי תעודות עמארנה*, תל-אביב 1975; וכן על ספרו של מורן *W. L. Moran, The Amarna Letters*, Baltimore-London 1992. בספרו של מורן מצויה המהדורה המעודכנת והמתוקנת של

קורפוס התעודות שבידינו כולל 382 תעודות;³ אולם אין ספק שבידינו רק שאריתו של הארכיון המקורי. חלק הארי של תעודות הארכיון כולל מכתבים המכונים "מכתבי אל-עמארנה". מכתבים אלה הנם חלק מההתכתבות המלכותית בין שליטי מצרים לבין מלכי המדינות האחרות באזור, באמצע המאה ה-14 לפסה"נ. רוב המכתבים נשלחו אל הפרעונים אמנחתפ ג' ואמנחתפ ד' (אחינאתון), ומעט אל תות-ענח'-אמון ואחרים. את המכתבים ניתן לחלק באופן גס לשתי קבוצות:⁴ [א] התכתבות בינלאומית מחצר מלוכה אחד למשנהו; [ב] התכתבות עם ואסלים, בעיקר שליטים מקומיים בכנען.

ארץ כנען נשלטה באותה תקופה על ידי מצרים, ולמכתבי אל-עמארנה נודעה חשיבות רבה לחקר תולדותיה. מהמכתבים עולה שמלכי מצרים הסתפקו באותה תקופה בפיקוח מנהלי בלבד: איסוף מסים, הבטחת דרכי המסחר ושליטה במרכזי המנהל. הם לא ערכו מסעות צבאיים כפי שנהגו קודמיהם. מלכי מצרים הסתפקו בהבעת הנאמנות של הואסלים, החוזרת ונשנית במכתבים. השליטים המקומיים ניצלו את מעמדם ואת שאנונותה של מצרים כדי לחדש בריתות בין שכנים, להגביר את עוצמתם הכלכלית, ולהרחיב את תחומי שלטונם על חשבון שכניהם. בין השליטים הללו בולט לבאיה שליט שכם, אשר פעל בניגוד לאינטרס המצרי, למרות שלהלכה היה כפוף לשלטון המצרי.⁵

ג. הסביבה הגיאוגרפית של שכם

העיר שכם שוכנת במרכז הרי השומרון, חלק מרכס ההר הנמשך לאורך מרכזה של ארץ-ישראל. הרכס ההררי בנוי ממספר קמרים וקערים מקבילים, שכיוונם צפון-צפון מזרח - דרום-דרום מערב. מערכת זו מבתרת על-ידי העתקים שכיוונם צפון מערב - דרום מזרח.⁶ לאורך קווי העתק אלה התפתחו בקעות מוארכות (כגון: עמק המכמתת) וכן בקעות נרחבות המתפשטות לצדדים (כגון: בקעת בית-דגון). מכאן אופיים המיוחד של הרי שומרון שבמרכזם שורה

מכתבי אל-עמארנה. להלן יובאו הפניות למכתבי אל-עמארנה המפורסמים בספרו של מורן (אי"ע) בגוף המאמר.

- 3 ראה ספרו של מורן (לעיל העי' 2), עמ' XV.
- 4 ראה וי הורוביץ, "תסיסה בכנען - מכתב מתקופת אל עמארנה על גליל מבית שאן", *קדמוניות* כו, 3-4 (תשנ"ה), עמ' 84 שם.
- 5 ראה פי ארצי (לעיל העי' 1) טורים 249-250; ווי הורוביץ (לעיל העי' 4).
- 6 י רוט ועי' פלכסר, "המסלע ביהודה ושומרון וניצולו על-ידי האדם", אי שמואל, ד' גרוסמן ורי זאבי (ערכים), *יהודה ושומרון - פרקים בגיאוגרפיה יישובית*, כרך א', ירושלים תשל"ז, עמ' 3.

של בקעות אורך.⁷ קווי ההעתק והבקעות יוצרים פרוזדורים נוחים לתנועה, בעיקר בכיוון מזרח - מערב. פרוזדורים אלו ידועים ומפורסמים, ובכל התקופות שימשו כדרכי מעבר מרכזיות.

דרך הרוחב החשובה ביותר באזור עוברת בעמק נחל פרעה, העולה בשיפוע נוח מבקעת הירדן עד למורדות הר עיבל. משם ניתן להמשיך בשתי דרכים מערבה: האחת, עוקפת את הר עיבל מצפון ומגיעה לבקעת סנור, משם קיים קשר נוח אל עמק דותן ולצפון מישור החוף. והשניה, ממשיכה לאורך מדרונות הר עיבל, דרך הקצה הצפוני של בקעת סוכר, ומשם לאורך עמקו הרחב והנוח של נחל שכם אל השרון.

דרך האורך הראשית באזור עוברת אף היא לאורך השוליים המזרחיים של גוש עיבל-גריזים, כשהיא עוברת בקטעים נוחים בתוך עמקי האורך של השומרון, וממשיכה דרומה ליהודה. דרך זו שמשה בכל תקופות ההיסטוריה כציר ראשי לכל התנועה שלאורך גב ההר של ארץ-ישראל. דרכי התחבורה המצומצמות והמרכזיות בשומרון הן שקבעו את מיקומן של הערים האסטרטגיות באזור. בצומת הדרכים המרכזיות של האזור כולו נמצאת העיר שכם.

ג'יא רייט, מראשי חופריה וחוקריה של שכם, טען בספרו כי החפץ לאתר את בירתה הטבעית של ארץ-ישראל יכול למצוא אותה רק במקום אחד העונה על כל הדרישות - בשכם העתיקה.⁸ רייט מצטט את דבריו של החוקר הגרמני א' אלט, המכנה את שכם: "The Uncrowned Queen of Palestine". שכם שוכנת אם כן במרכזה של ארץ-ישראל המערבית. העיר יושבת על צומת דרכים חשוב ביותר, בו עוברות דרכי-מעבר לכל חלקי הארץ; ושוכנת בצמוד לקו פרשת המים הארצי.

הגיאולוגיה הקדומה והארזיה של סלעי הגיר יצרו את המישור הנרחב ממזרח לשכם, אשר שימש כ"סל המזון" לעיר הקדומה.⁹ התלים החשובים של ארץ-ישראל בהם ישבו הערים הגדולות של ימי קדם, מוקפים כולם בשטחים מישוריים נרחבים, שכן שטחי עיבוד מצומצמים מגבילים את מלאי המזון ומשפיעים על כוחה של העיר ועל אפשרות ריכוז האוכלוסייה בה.

גם טיב האדמה החקלאית והספקת המים הסדירה קובעים את שגשוגו של מקום. אדמת הסחף של מישור שכם עשירה ופורייה מאוד - מדובר בקרקע

7 הנתונים לחלן מבוססים על י' קרמון, "הרי שומרון - מבנה פיסיוגראפי ודרכי תחבורה", בקובץ: ארץ שומרון - הכינוס הארצי השלושים לידעת הארץ, י-ם תשל"ד, עמ' 114-120.

8 ראה: G.E. Wright, *Shechem - The Biography of a Biblical City*, N.Y. 1965, pp.9-10.

9 שם, עמ' 11.

המורכבת בעיקר מטרה-רוסה ורנדזינה. קרקע כזו הנה בדרך-כלל קרקע עמוקה, פורייה ומנוקזת, ומתאימה לרוב הגידולים החקלאיים.¹⁰ לגבי מקורות המים - יש מספר מעיינות חשובים במדרונות הר גריזים, זאת למרות העומק הניכר של מפלס מי התהום בסביבת שכם.¹¹

תל בלאטה, המזוהה עם שכם הקדומה,¹² נמצא בפתחו המזרחי של מעבר שכם. על מורדותיו הדרומיים שוכן כפר בלאטה של ימינו, אך רוב שטח העיר הקדומה, שהיה מוקף בחומה והנאמד ב- 40-50 דונם, נמצא פנוי מבנייה. בשיאו מתנשא התל עד לרום של 521 מ'.¹³ למעשה שוכנת שכם בתוך העמק, בין הר גריזים והר עיבל, ויש הסבורים כי זהו המקור לשמה: שְׁכָם - שְׁכָם. מסיבה זו חסרה העיר נתונים טבעיים להגנתה. לצורך כך נבנו במשך התקופות השונות ביצורי העיר החזקים, על מנת להתגבר על חוסר ההגנה הטבעית של המדרונות המתונים.¹⁴

לסיכום: נתונה הטבעיים של שכם אפשרו קיומה של עיר גדולה ומרכזית, אשר שמשה כעיר ראשית לאזור כולו. כפי שצוין לעיל, יושבת העיר שכם בעמק שבו מעיינות שופעים וקרקע פורייה, המספקת עורף חקלאי לתושבים. על המחסור בנתונים אסטרטגיים טבעיים מתגברת שכם באמצעות בניית ביצורים. המבנה הטופוגרפי של אזור השומרון מכתוב דרכי תחבורה מרכזיות מצומצמות בפרוודורים שנוצרו בבקעות ההעתקים. בצומת הדרכים המרכזית של האזור, בו נפגשת דרך האורך הראשית עם דרכי רוחב חשובות - שוכנת העיר שכם. מכל הסיבות הנזכרות לעיל שמשה שכם במשך תקופות ארוכות כעיר מרכזית באזורה, וכפי שנראה להלן גם בתקופה הנידונה בחיבור זה.

ג. אזכוריה של שכם בתקופת המקרא

1. במקורות המקראיים

שכם היא תחנתם הראשונה של אברהם ויעקב בכניסתם לארץ כנען. אברהם בבואו מארם נהריים התחיל את דרכו בארץ באזור זה: "ויעבור אברם בארץ עד

10 י' דן, "קרקעות יהודה ושומרון", א' שמואל, ד' גרוסמן ור' זאבי (עורכים), *יהודה ושומרון* (לעיל העי' 6) עמ' 14-15 (עיין במפת קרקעות שומרון שם); עמ' 21-24.

11 G.E. Wright, *Shechem* (לעיל העי' 8) עמ' 12.

12 על זיהויה של שכם עי': ג"א רייט וא' קמפבל, "שכם - תל בלאטה", א' שטרן (עורך), *האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בא"י*, כרך ד', י-ס תשנ"ב, עמ' 1520-1521.

13 נתוני תל בלאטה מתבססים על: ג"א רייט וא' קמפבל (לעיל העי' 12) עמ' 1521.
14 י' קרמון (לעיל העי' 7) עמ' 120; G.E. Wright; (לעיל העי' 8) עמ' 13-14.

מקום שכס עד אלון מורה... " (בראשית יב,ו). נכדו יעקב נכנס לארץ בשובו מחורן דרך מפתח היבוק, הגיע לשכס הסמוכה וקנה שם את חלקת השדה (שם לג, יח-כ). שניהם הקימו במקום מזבח לה' (שם יב,ז; שם לג,כ). בזמן ישיבתו של יעקב בשכס נתפסה דינה ועונתה על-ידי שכס בן חמור נשיא הארץ. כנקמה הרגו אחיה שמעון ולוי באנשי שכס. יעקב צווה לעזוב את המקום, ולפני עזיבתו טמן את אלוהי הנכר שאסף מבני ביתו "תחת האלה אשר עם שכס" (שם לה,ד). לאחר זמן הלכו אחי יוסף לרעות את צאנם בשכס. יעקב שלח את בנו יוסף לחפש אחר אחיו; בדרכו עבר יוסף בשכס (שם לו, יג-יז), אך את אחיו מצא לבסוף בדותן. לפני מותו ציווה יעקב לבנו יוסף: "ואני נתתי לך שכס אחד על אחיך אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשת" (שם מח,כב). מאות שנים אחר-כך שב יוסף להיקבר במקום: "ואת עצמות יוסף אשר העלו בני-ישראל ממצרים קברו בשכס בחלקת השדה אשר קנה יעקב" (יהושע כד, לב).

בספר יהושע נזכרת שכס מספר פעמים. בסוף פרק ח' נזכר מעמד חידוש הברית של עם ישראל, הידוע בכינוי "מעמד הברכה והקללה". על מעמד זה צו בני-ישראל בפרשת ראה (דברים יא,כט): "ונתת את הברכה על הר גריזים ואת הקללה על הר עיבל"; ובפרשת כי-תבוא (דברים כז). שכס לא נזכרת במעמד זה, אולם מיקום המעמד הוא בהרי גריזים ועיבל, אותם הרים המקיפים את עמק שכס משני צדדיו. בהמשך נזכרת שכס בגבול שבין נחלות אפרים ומנשה בני יוסף (יהושע יז,ז). שכס היא אחת משלוש ערי-המקלט בעבר הירדן המערבי (שם כז,ז). העיר נמסרה משבט אפרים למשפחת קהת מבני לוי (שם כא,כא). בסוף ימיו כינס יהושע את העם בשכס (שם כד), וזכרת עמם ברית מחודשת: "ויזכרת יהושע ברית לעם ביום ההוא וישם לו חק ומשפט בשכס, ויכתב יהושע את הדברים האלה בספר תורת אלהים ויקח אבן גדולה ויקימה שם תחת האלה אשר במקדש ה' " (שם כה-כו).

מכל שצויין לעיל נראה ששכס שמשה בתפקיד מרכזי למדי אצל בני ישראל בתקופת ההתנחלות; אולם יש לציין כי במקרא לא נזכר כלל כיבושה של העיר שכס בתקופה זו על ידי בני-ישראל.

בתקופת השופטים נזכרת שכס בימי השופט אבימלך בן גדעון. אבימלך החפץ למלוך על ישראל נעזר במשפחת אמו, שמוצאה משכס, כדי להטות את לב בעלי שכס לבחור בו. לאחר שדאג אבימלך להריגת שבעים אחיו, בני ירובעל הוא גדעון, הוא השיג את מבוקשו.

מסיפור זה עולה ששכם הנה עיר ראשית ומרכזית באותה התקופה, שכן בעלי שכם הם הממליכים את אבימלך בעירם: "ויאספו כל בעלי שכם וכל בית מלוא וילכו וימליכו את אבימלך למלך עם אלון מצב אשר בשכם" (שופטים ט, ו). לא לחינם השתמש המקרא בביטוי "מלך", כיון שלא מדובר במושל עיר מקומי, אלא בתפקיד הנהגה נרחב, כפי שעולה גם משאר האזכורים בפרק: "וישד אבימלך על ישראל שלש שנים" (שם כב). עוד עולה מסיפור זה שהעיר שכם הנה עיר בצורה, שכן מספר פעמים במהלך האירועים נזכר "פתח שער העיר". כן נזכר מקדש בשכם, הוא "בית בעל ברית" (שם ד), ו"בית אל ברית" (שם מו). הסיפור מסתיים בבגידת בעלי-שכם באבימלך, ובחורבן העיר על ידי אבימלך ואנשיו: "וילכד את העיר ואת העם אשר בה הרג, ויתץ את העיר ויזרעה מלח" (שם מה). במשך תקופה ארוכה לא נזכרת העיר שכם במקרא. באזכור הבא שלה בסוף תקופת הממלכה המאוחדת מופיעה שכם שוב כעיר מרכזית, בה התכנס העם לצורך המלכת רחבעם (מלי"א יב, ו). רחבעם סירב להיענות לבקשת העם להפחתת העול, וישראל מרדו בו והמליכו עליהם את ירבעם בן נבט. כל האירועים הללו התרחשו בשכם. בשלב זה שימשה שכם, לפרק זמן קצר, בירת ממלכת ישראל. אחת מפעולותיו הראשונות של ירבעם כשליט היתה בניית העיר שכם: "ויבן ירבעם את שכם בהר אפרים וישב בה ויצא משם ויבן את פנואל" (שם כה). לאחר פרק זמן קצר עזב ירבעם את שכם, והקים את בירתו בפנואל, שנעזבה אף היא במהרה. אזכורה של שכם כעיר הבירה הראשונה של ממלכת ישראל מסיים את יריעת תולדותיה במקרא.¹⁵

2. במקורות החיצוניים

מהתעודות המעטות המצויות בידינו עולה ששכם היתה אחת הערים החשובות בחבל ההר של ארץ כנען באלף ה' והיא לפסה"כ.¹⁶ בתעודות הקדומות התייחס השם "שכם" לחבל ארץ רחב ידיים, שכלל את אזור ההר המרכזי של ארץ ישראל המערבית.¹⁷

15 בסקירה זו ניסיתי לדלות את אזכוריה של שכם במקרא אשר מסייעים בידינו לשרטט את קורותיה במהלך התקופה. מסיבה זו התייחסתי כאן רק לאותם מקורות במקרא אשר עוסקים במאורעות ששכם היא מקום התרחשותם, או למקורות העוסקים במעמדה של שכם. לא ציינתי כאן אזכורים אקראיים של שכם, וכן לא את אזכורי העיר בשירה ובנבואה.

16 ג'יא רייט ואי קמפבל (לעיל הע' 12) עמ' 1521.

17 ב' מזר, "מקום שכם - תחום מקודש לבני ישראל", כנען וישראל, ירושלים תשל"ד, עמ' 144.

אזכורה הראשון של העיר במקור הניתן לתארוך, מופיע בכתובת חיו-קֶבֶב על גבי אסטלה מאבידוס, המיוחסת לימי פרעה שְנוֹסֶרֶת הג' (1843-1878 לפסה"נ בקירוב). בכתובת זו מסופר על מסעו של פרעה שְנוֹסֶרֶת ג' נגד תושבי אסיה, ושם נאמר שהמלך הגיע לארץ זרה ששמה SKmm... ואז נפלה SKmm יחד עם רתינו העלובה. בקבוצה מאוחרת של כתבי המארות ממצרים (כנראה מן המאה הי"ח לפסה"נ) נמנית SKmm בין החטיבות המדיניות שבמרחב אי"י-סוריה.¹⁸ בפרק הזמן שלמך סוף ימי שושלת י"ב (או ראשית ימי שושלת י"ג) של מצרים ועד לתקופת אל-עמארנה, במאה הי"ד לפסה"נ, לא הוזכרה שכם בתעודות.¹⁹ במכתבי אל-עמארנה הוזכרה שכם (mat-Sakmi) רק פעם אחת (אי"ע 289), אבל מצויות עוד תעודות מאל-עמארנה הנוגעות ללבאיה מושל שכם ובניו - בתעודות אלו אעסוק להלן.

גם בפפירוס אנסטאזי א', שמימי השושלת הי"ט במצרים, נרמזת מרכזיותה של שכם. בתעודה זו מוזכר הר שכם (סכס), והכוונה להר אפרים.²⁰

ד. שכם בתקופת אל עמארנה

1. תיאור היסטורי

המאה הי"ד לפסה"נ עמדה בסימן ערעור השלטון המצרי בכנען. בתקופה זו נכרת עלייתם של מושלים מקומיים, שניצלו את שעת הכושר להרחבת תחום שלטונם והשפעתם המדינית. אחד ממוקדי המרי נמצא בארץ שכם, בה שלט בית לבאיה (Lab ayu).²¹

העיר שכם (Sakmi) נזכרת פעם אחת בלבד במכתבי אל-עמארנה (אי"ע 289); אולם תעודות שונות מארכיון אל-עמארנה מזכירות את לבאיה מושל שכם ובניו בהקשרים שונים. מתעודות אלו ניתן לנסות ולשרטט את קורותיה של שכם ומעמדה באותה התקופה. עובדת היותו של לבאיה שליטה של שכם נלמדת ממכתב אי"ע 289, בו נזכרת ארץ שכם בצמוד ללבאיה. במכתב זה האשים עבד-חיבה מלך ירושלים את לבאיה בכך שמסר את ארץ שכם לעיפרו. מכאן הסיקו

18 כתובת חיו-סבכ המזכירה את מסע שְנוֹסֶרֶת ג', נתפרסמה על-ידי פיט בשנת 1914. ראה תרגומו של: J. A. Wilson, בתוך: J. B. Pritchard (ed.), *Ancient Near Eastern Texts*, Princeton-New Jersey, 1969, p. 230.

19 ש' אחיטוב וג'יא רייט, "שכם", *אנציקלופדיה מקראית*, ז, ירושלים תשל"ו, טור 662 שם.

20 שם, טור 664.

21 ח' רביב, "לקורות ארץ שכם בתקופת אל עמארנה", *תרביץ* לג (תשכ"ד), עמ' 1 שם.

החוקרים ששכם שימשה כבירתו של לבאיה.²² בשום מכתב אחר לא מוגדר לבאיה כמושלה של שכם.

הניסיון לשחזר את מהלך שלטונו של לבאיה מושל שכם מתוך מכתבי אל-עמארנה נתקל במספר בעיות:

- I. המידע שעומד לרשותנו הנו חלקי.²³
- II. על המכתבים שבידינו אין ציון תאריך, לכן זמנם המדויק וסידורם הכרונולוגי של האירועים המתוארים אינו ידוע בוודאות.²⁴
- III. כל מושל הציג במכתבו את המתרחש על פי האינטרסים שלו, לכן יש סתירות בדיווחים.

אע"פ כן ניתן לשחזר מהמכתבים תמונה מסוימת של התפשטות שלטון לבאיה ובניו על פני מרכזה של ארץ ישראל, ושל קשריו ומאבקיו של לבאיה עם שכניו. מקור נוסף בן התקופה המסייע לנו בחקר שלטונו של לבאיה, הנו חותם גליל שהתגלה בשנת 1993 בחפירות בית שאן. על החותם חרותה הכתובת: "ללבאיה אדוני אמור, מסר מתאגי: למלך, אדוני: שמעתי את המסר שלך אלי...".²⁵ חותם זה מעיד על השפעתו של לבאיה באזור בית שאן, ואולי גם על שליטה בגת-כרמל (Ginti-Kirmil), שתאגי הוא מושלה.

ארץ שכם היתה הממלכה החשובה ביותר בשומרון בתקופת אל-עמארנה.²⁶ מהמכתבים עולה שלבאיה מלך שכם כונן קשרים מדיניים עם מספר ממלכות במרכז הארץ ובדרומה, ובהן גזר, גת-כרמל וממלכתו של שוורדתה.²⁷ לפי מכתבי אל-עמארנה קיימת עוינות מתמדת בין לבאיה מושל שכם ובין עבד-חיבה מלך ירושלים. עוינות זו מעידה על מאבק שליטה בין שכם וירושלים,

22 ראה ש' אחיטוב וג'יא רייט (לעיל הע' 19); וכן ו' הורוביץ (לעיל הע' 4) עמ' 86.

23 ראה ג' גליל (לעיל הע' 2) עמ' 8; גליל משער כי היו מכתבים נוספים שהועברו לבירה החדשה עם נטישתה של אחית-אתון. כמו כן ראה פ' ארצי (לעיל הע' 1) טור 243; ארצי סבור כי לוחות רבים, אולי אף מאות אבדו באל-עמארנה עצמה, ובחפירות הלא מסודרות שנערכו שם עוד במאה ה-19 על ידי תושבי הסביבה.

24 ראה פ' ארצי (לעיל הע' 1) טור 250.

25 החותם פורסם על-ידי ו' הורוביץ (לעיל הע' 4) עמ' 84-86.

26 ראה ג' גליל (לעיל הע' 2) עמ' 8-10.

27 ממלכתו של שוורדתה היא כנראה גת שבשפלה, שזיהויה בתל א-צאפי. ראה י' אהרוני, "משילה עדי ירושלים", *ירושלים לדורותיה - הכינוס הארצי הכ"ה לידעת הארץ*, ירושלים תשכ"ט, עמ' 87-90 שם.

שתי הערים הראשיות באזור החר המרכזי של ארץ ישראל. מאבק זה נמשך לאורך כל התקופה הכנענית, וחוזר מאוחר יותר בתולדות ישראל.²⁸ בימי שלטונו של לבאיה עלה בידי ממלכת שכם להרחיב את שלטונה עד עמק יזרעאל בצפון ועד לשרון במערב (אי"ע 244, 246, 250). מכתב אי"ע 250, שנשלח למלך מצרים מבעל-ארסג (בעל-מהר), כנראה שליט גת-פדלה, מלמד על היקף פעילותו של לבאיה. מכתב זה עולה שלבאיה כבש חמש ערים: גת-פדלה, גת-רימון, שונם, בְּרִקְנָה וְחִי'בּוּ.²⁹ כיבושה של שונם, היא סולם שליד גבעת המורה, השוכנת למעלה מ-40 ק"מ צפונית לשכם, מלמד על כוחו ותעוזתו של לבאיה. אולם כיבוש זה אינו יכול לשמש ראיה לשליטתו בכל המרחב שבין שכם לגבעת המורה.

עיר צפונית נוספת אשר נקשרה לשמו של לבאיה היא בית-שאן, שבפירותיה נמצא חותם גליל ועליו מכתב מתאגי שליט גת-כרמל ללבאיה. גליל זה קושר את לבאיה לבית-שאן שהיתה עיירה מצרית מבוצרת ובה ישב חיל מצב מצרי. במכתב אי"ע 289 נזכרים חיילים של תאגי היושבים כחיל מצב בבית-שאן ("ראה ארץ גת כרמל שייכת לתאגי, ואנשי גת הנם חיל מצב בבית שאן"). אולם אין אזכור נוסף של קשר בין בית-שאן ובין לבאיה, ומכתב קצר זה שעל חותם הגליל לא ניתן להסיק רבות. סיבת הימצאותו של החותם בבית-שאן אינה ברורה, וניתן למצוא לכך הסברים שונים ומגוונים.³⁰

במכתבים אי"ע 244, 246, אנו מוצאים עדות לפעילות של בית לבאיה נגד מגידו. לבאיה ניצל כנראה את צאתה של יחידה מצרית ממגידו לצורך הטלת סגר על העיר.³¹ ממכתבים אלו, שנשלחו לפרעה על ידי בירידיה (Biridiya) מלך מגידו, עולה כי לבאיה אמנם הטיל סגר על העיר, אך לא נקט בפעולות מצור אקטיביות נגדה. שכם לא כבשה את מגידו לבסוף, ובירידיה היה מעורב מאוחר יותר בלכידתו של לבאיה לצורך הסגרתו למצרים (אי"ע 245). שני בני לבאיה הוסיפו לפעול נגד מגידו, כפי שעולה ממכתבו של בירידיה לפרעה (אי"ע 246), שבו התלונן שבני לבאיה שלמו לעיפרו ולנוודים (s[u-i]) על מנת שילחמו נגד מגידו.

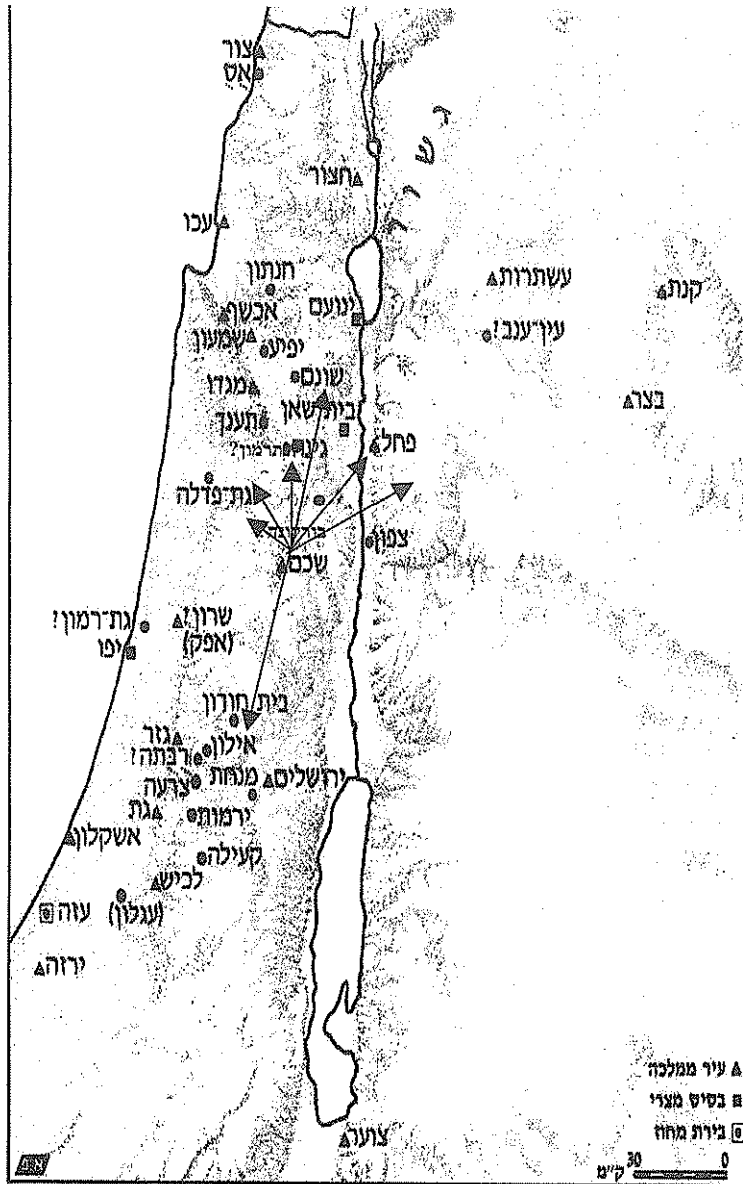
28 ראה י' אהרנני (לעיל הע' 27) עמ' 85-95; וכן ש' אחיטוב וג'יא רייט (לעיל הע' 19) טורים 664-663.

29 על זיהויין של חמש ערים אלו ראה ג' גליל (לעיל הע' 2) עמ' 10-11, ועיין בהערות 8-13 שם.

30 ראה ו' הורוביץ (לעיל הע' 4) עמ' 84-86.

31 ג' גליל (לעיל הע' 2) עמ' 11.

התפשטותה של ממלכת שכם בתקופת אל עמארנה
מבוסס על: יי אחרוני, ארץ-ישראל בתקופת המקרא, ירושלים תשמ"ח, עמ' 141

עלייתה המדינית של ארץ שכם בראשות בית לבאיה מוצאת את ביטוייה במכתביו של לבאיה אל פרעה אמנתפ ג' - א"ע 254-253. מכתבים אלו שוגרו לחצר פרעה כתשובה להאשמות מצריות חמורות כלפי מושל שכם. לבאיה נדרש להסביר את מעשיו שגרמו מורת-רוח במצרים, ובמיוחד את כניסתו לעיר גזר. נראה שלמכתבים אלו קדם נסיון מצרי לסכסך בין שכם לבין גזר בעלת בריתה, זאת לנוכח התעצמותה של ממלכת שכם ובעלות בריתה.³² נראה שהמצרים חקלו את נטל המסים שנגבו מגזר, על מנת להפלות בינה לבין שכם ולקעקע את הברית בין השתיים. זהו מן הסתם הרקע לבואו של לבאיה לגזר, כפי שציין לבאיה במכתב א"ע 254: "... כי נכנסתי לגזר ואמרתי: המלך מחרים לגמרי את רכושי; אבל היכן הרכוש של מילכילו (Milkilu)?".

טענתו הקשה של לבאיה כלפי מלך מצרים אשר חרים את רכושו נקשרת על-ידי חלק מחוקרי התעודות למעשה חמור המתואר במכתב א"ע 252.³³ שם מובאת תלונה של לבאיה על כיבוש שתיים מעריו על-ידי אויבים ("ושותי ערי נכבשו..."). אחת מהערים הללו היתה עיר מגוריו של אבי לבאיה ("האנשים אשר כבשו את העיר [ואת] אלי, הם שוסי אבי..."). מהמכתב נראה שאויבי שכם נהנו מאהדת המצרים. מדבריו של לבאיה במכתב א"ע 254 נראה שהוא ציפה לכך שממלכת גזר תפגע כממלכתו, אולם גזר לא נפגעה על ידי מצרים. יש להניח שמילכילו, מלך גזר, שיתף פעולה עם לבאיה בתקופה שקדמה לכתיבת מכתב א"ע 252, והפסיק את שיתוף הפעולה עמו על מנת להינצל מתגובה מצרית.³⁴ ניסיון זה של מלך מצרים לסכסך בין שכם וגזר לא עלה יפה. לבאיה הדף את אויבו ונכנס לגזר. ברית שכם-גזר אף המשיכה להתקיים בימי בניו של לבאיה, אשר כרתו ברית עם מילכילו מלך גזר (א"ע 250).

ניסיונו של מלך מצרים למיגור לבאיה לא צלח, ומדיניותו של לבאיה לא השתנתה. לכן נקרא לבאיה להתייצב לפני פרעה במצרים. במכתב א"ע 245 טוען בירידיה מלך מגידו שהוא לכד את לבאיה על מנת לשולחו לפרעה במצרים. בירידיה העביר את לבאיה לידי שוכנתה מלך עכו, שאמר לו: "באניה אשלחהו למלך". אולם בדרך לעכו שחרר שורתה את לבאיה, ליד העיר חנתון שבמערב בקעת בית נטופה, לאחר שקיבל מידיו כופר נפש. בדרך מנוסתו לשכם נרצח כנראה לבאיה על-ידי אנשי ארץ גינה, היא גינין (א"ע 250).

32 ח' רביב (לעיל הע' 21) עמ' 1-4 שם; ג' גליל (לעיל הע' 2) עמ' 11 שם.

33 ראה ח' רביב (לעיל הע' 21) עמ' 2, ועיין בהערה מס' 5 שם.

34 שם, עמ' 3.

לאחר רצח לבאיה ירשו שני בניו את כס מלכותו בשכם. באותה עת עלה כנראה בידי אחד מבניו, מות-בעל, להשתלט על פחל שבעבר-הירדן המזרחי (א"ע 250, 255). אולם נראה שחלה ירידה במעמדה של שכם ובהיקף תחום שלטונה לאחר מותו של לבאיה.³⁵ שליט גת-פדלה ניצל את מותו של לבאיה לפריקת עולה של שכם (א"ע 250), וייתכן שנעשו ניסיונות דומים גם בערים אחרות שהיו תחת שליטתה של שכם. בני לבאיה המשיכו במדיניותו של אביהם: הם ניסו לחדש את שלטונם בגת-פדלה, ואף נערכו לתקוף את אנשי גינה רוצחי אביהם (א"ע 250). כאביהם לפניהם הם פעלו כנגד מגידו (א"ע 246); והעוינות הגלויה בין שכם ובין ירושלים אף החריפה בימיהם (א"ע 287, 289).

ג' גליל סבור שלאחר רצח לבאיה הפך מילכילו שליט גזר למנהיגה של הברית, כששותפים לו בני לבאיה, ותאגי שליט גת-כרמל.³⁶ לדעת ח' רביב ירידתה של שכם ושל גזר עמה נגרמה כתוצאה מפעילות צבאית מוגברת במרכז ארץ כנען ובדרומה מצד מצרים בימי אמנחתפ ד'. פעילות זו היא שהביאה לכניעתם של שכם וגזר לשלטון המצרי לאחר תקופה ארוכה של מרי וכמעט עצמאות מדינית.³⁷

לסיכום, יש לנסות ולקבוע את היקפה של ממלכת שכם בתקופת אל-עמארנה. פעילותם של לבאיה ובניו הגיעה בצפון עד שונם שבאזור גבעת המורה, עד מגידו, ואולי אף עד בית-שאן. במערב הגיעה פעילותם עד גת-פדלה ועד גת-כרמל; בדרום - עד גזר, ובמזרח עד פחל שבצפון הגלעד. אולם נראה שתחום פעילותם הצבאית והמדינית של לבאיה ובניו לא חפף לתחום השטחים שעליהם שלטו בפועל. נראה שבפועל שלטה שכם רק במקצת מהשטחים הנרחבים הללו.³⁸

פעולותיהם וכיבושיהם של לבאיה ובניו מבהירים את קווי המדיניות של בית לבאיה בתקופת אל-עמארנה. הכיבושים מעידים על רצון לקיים שליטה רצופה לאורך קטע מהדרך הבינלאומית העוברת בעמקים, ולהבטיח קרקע חקלאית לקידום כלכלתה של שכם. מכאן נובע חפצם העז של לבאיה ובניו להשתלט על מגידו, היושבת בפתחו של נחל עירון; ולכך נועדה אף השתלטותם על פחל, שהיא נקודת מפתח בדרך המקשרת את הר אפרים עם עבר הירדן המזרחי.³⁹

35 ג' גליל (לעיל הע' 2) עמ' 12-13.

36 שם, עמ' 19.

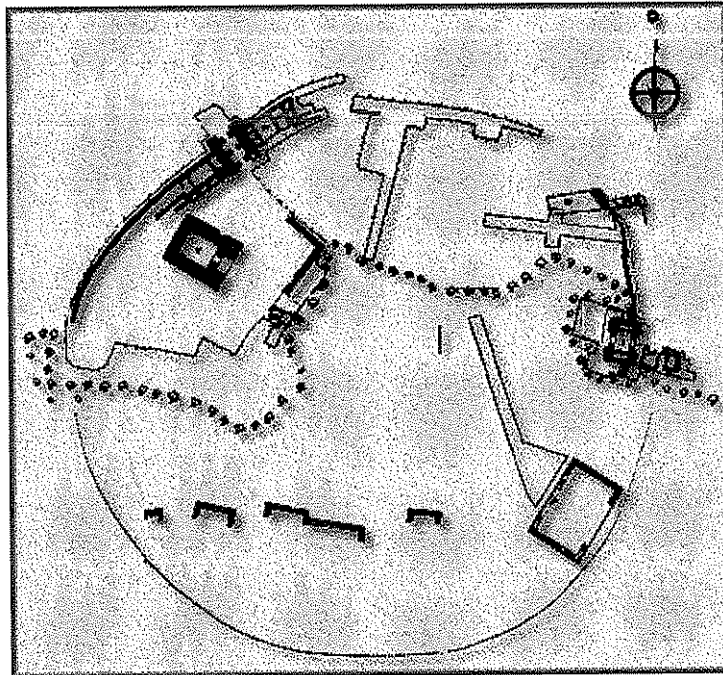
37 ח' רביב (לעיל הע' 21) עמ' 6-7.

38 ג' גליל (לעיל הע' 2) עמ' 13.

39 ראה ש' אחיטוב וג'יא רייט (לעיל הע' 19) טור 663; וכך ח' רביב (לעיל הע' 21) עמ' 7, ועיין בהערה מס' 18 שם.

2. ממצאים ארכיאולוגיים

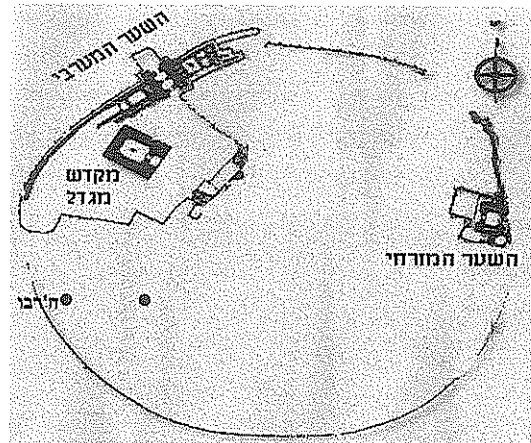
בראשית המאה העשרים החלו חפירות מסודרות בתל בלאטה, הוא שכם. לראשונה חפר במקום א' זלין בחסות הממשלה האוסטרית בשנים 1913-1914. ארבע עונות חפירה נוספות נערכו במקום בשנים 1926-1927 בחסות ממשלות גרמניה והולנד. זלין הוסיף לנהל את החפירה והוחלף בשלב כלשהו על ידי עוזרו ולטר. רוב רשימותיו של זלין, ובכללן דו"ח החפירה הסופי נשמדו בהפצצות ברלין בשנת 1943. בשנת 1956 החלה לחפור בשכם משלחת דרו-מקורמיק, ועמה משלחת אמריקאית בראשות ג'יא רייט. בשנים 1956-1964 נערכו במקום חמש עונות חפירה, שאותם פרסם רייט בספרו שיצא לאור בשנת 1965.⁴⁰ חפירות נוספות נערכו באתר בשנים 1966-1973. החפירות הארכיאולוגיות שנערכו בתל בלאטה מלמדות ששכם היתה עיר מבוצרת ומשגשגת במחצית הראשונה של המאה הי"ד לפסה"נ, היא תקופת אל-עמארנה.⁴¹

שטחי החפירה ותוכנית השריזים העיקריים בתל בלאטה

40 G.E. Wright (לעיל העי' 8).

41 ג' גליל (לעיל העי' 2) עמ' 13.

השרידים בתל בלאטה מתקופת אל-עמארנה
 השרטוט מבוסס על *The Biography of a-G.E. Wright, Shechem*
Biblical City, New-York 1965, fig. 13

העיר של תקופת אל-עמארנה נתגלתה בשכבה XIII. בתקופה זו הגיעה

אבן המצבה מהתקופה הכנענית המאוחרת
 בתל בלאטה [צולם על-ידי המחברת]

התפתחותה של שכם לשיאה.⁴² ביצורי העיר הוקמו מחדש. השער המזרחי שוקם ונוספו לו חדרי משמר חדשים. גם השער הצפוני-מערבי נבנה מחדש. המקדש נבנה אף הוא מחדש (מקדש 2) ובחצרו נתגלה בסיס של מזבח אבן. סמוך לו, בזיקה למקדש מן התקופה הכנענית המאוחרת, נמצא עמוד אבן גדול (אבן מצבה) שפניו מוחלקות וראשו שבור באלכסון. העמוד נמצא באתרו מוטל על גבי בסיס של אבן גדולה.

בשכבה זו נחשפו גם חלקים של שני מבנים לפחות, וכן התגלתה פינתו של מבנה מרשים, כנראה ארמון המושל. לשכבה זו שייך גם מכלול עשיר ומגוון של

42 נתוני הממצאים הארכיאולוגיים של תל בלאטה מבוססים על G.E. Wright (לעיל הע' 8); ועל ג'יא רייט וא' קמפבל (לעיל הע' 12), עמ' 1520-1531.

כלי חרס תמימים שנתגלו בחדר תת קרקעי באחד המבנים. לימיה של שכבה זו שייכים אף הממצאים הרבים מהקבר שנתגלה בהר עיבל, ובהם נטיפת אלקטרום ופריפת זהב, צלמית ברונזה של אלוהות, שני לוחות בכתב יתדות ושבר קטן של לוח אחר. שכבה זו מתקשרת היטב למסופר במכתבי אל-עמארנה על עוצמתה ועצמאותה של שכם ועל שליטיה מבית לבאיה.

השער המזרחי של תל בלאטה ששוקם בתקופת אל-עמארנה

במחצית השנייה של המאה היידי לפסהיין חרבה העיר של שכבה XIII. נסיבותיו של חורבן זה אינן ברורות, ולא ניתן לקבוע האם חרבה העיר בידי המצרים או בידי שכניה, או שמא נחרסה עקב מאבק פנימי.⁴³ בסוף המאה היידי לפסהיין התאושש הישוב במקום (שכבה XII) והתאוששות נמשכה עד לתקופת הישראלית אי (שכבה XI). אולם מספר התושבים היה מצומצם והשגשוג לא הגיע לממדיו הקודמים.

3. הקבלה למקרא

בסעיף 11 צוינו אזכוריה השונים של שכם במקרא; אף לא אחד מביניהם מתקשר ישירות לתקופת אל-עמארנה. אולם נדמה שניתן להקביל בין צורת השלטון שמצאנו אצל לבאיה בשכם בתקופת אל-עמארנה, לבין סיפורו של אבימלך אשר התרחש מאוחר יותר בתקופת הישראלית אי, בימי השופטים.⁴⁴

43 ג' גליל (לעיל הע' 2) עמ' 13.

44 רעיון החשוואה ביניהם מובא לראשונה אצל ח' רביב, "הממשל בשכם בתקופת אל-עמארנה ובימי אבימלך", ידיעות בחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה כז, ד (תשכ"ג), עמ' 275-270.

אבימלך בן גדעון, שמוצאו ממשפחת אביעזר משבט מנשה, לא נמנה עם תושביה המקוריים של שכס. גם לבאיה לא היה תושב העיר מלידה. כך עולה ממכתב א"ע 252, שבו ציין לבאיה שאויביו כבשו שתיים מעריו, ובהם עיר משכן אביו. מכאן, שמוצאו של לבאיה מאחת ערי הפריפריה של שכס.⁴⁵ כוחו הצבאי של לבאיה נשען על חבורות של ע'פרו (א"ע 289). הע'פרו/ח'יברו הנם חבורות של אנשי שוליים נודדים או מהגרים שהועסקו לעתים כשכירי חרב.⁴⁶ לבאיה שכר את שירותיהם בכדי שיסייעו בידו להרחיב את גבולותיה של ארץ שכס. גם בני לבאיה נסתייעו בשכירים מקרב הע'פרו ובאלמנטים נוספים כנגד מגידו (א"ע 246, 287).

אצל אבימלך אנו מוצאים תופעה דומה, בדמות "ריקים ופוחזים" הנשכרים על ידו לצורך הריגת אחיו. אבימלך שוכר אותם באמצעים הכספיים שהועמדו לרשותו על ידי בעלי שכס (שופטים ט). גם הללו, כמו הע'פרו, לא היו מתושבי שכס, כי אם שכירי חרב משולי החברה הישראלית.⁴⁷

שכס קבלה אפוא על עצמה את מרותם של מושלים שלא מקרב בניה, אשר נשענו על כוח צבאי שגויס מבין יסודות שאינם מתושבי העיר. מהמקורות השונים עולה ששיטת ממשל זו רווחה כנראה בשכס בזמן של תמורות מדיניות ומשברים באזור. אנו מוצאים בשכס מושלים שאינם מבני המקום בשעה שיסודות זרים השתמשו בסביבות שכס כאזור מעבר וכבסיס לפעולותיהם (הע'פרו בימי לבאיה) או כנחלה (בתקופת השופטים).⁴⁸ סכנת ההתנגשות עם יסודות אלה היא שאילצה את בעלי העיר לחפש את חסותם של אנשים מהימנים עליהם, שהודות לקשריהם עם האוכלוסייה הזרה יכלו להסיר את האיום מעל שכס. בידי שליטים ממונים אלו נתנו אמצעים כספיים לשכירת גייסות, אשר נשכרו במכוון מקרב אותם היסודות שהיו עלולים להתנכל לשכס. צעד זה הביא לתלותם הכלכלית של יסודות אלה בעיר, ועל ידי כך להקטנת סכנת פגיעתם בה.

45 שם, עמ' 271; ש' אחיטוב וג'יא רייט (לעיל הע' 19) טורים 662-663. ב' מזר מעלה, לעומת זאת, השערה לגבי קשר משפחתי של לבאיה לבני חמור החוי נשיא הארץ, וסבור לכן כי לבאיה מוצאו ממשפחה אשר שלטה בארץ שכס דורות רבים. ראה: ב' מזר (לעיל הע' 17) עמ' 147-148 שם.

46 ראה י' לוי, "ח'יבר", *אנציקלופדיה מקראית*, ג, ירושלים תשכ"ה, טורים 15-11. וכן N.P. Lemche, Habiru, Hapiru, *The Anchor Bible Dictionary*, Vol. 3, New-York 1992, pp. 6-10.

47 ח' רביב (לעיל הע' 44) עמ' 271.

48 שם, עמ' 272.

שיטת הממשל בשכם נתגבשה תוך זיקה לגורמים גיאופוליטיים. העיר שימשה צומת דרכים חשוב, כפי שצוין לעיל, ומשום כך רווחה סביב שכם בעיית היסודות הזרים והנודדים. ח'י רביב משער שגם בימי ראשית ההתנחלות הישראלית זכתה שכם בחסותם של אישים מקרב בני-ישראל, בהתאם לשיטת השלטון שהייתה נקוטה במקום. באופן זה הוסיפה שכם להתקיים כמובלעת נוכרית בלב הישוב היהודי.⁴⁹

אימותה של השערה זו יוכל להסביר את הקושי המתגלע מסיפור ההתנחלות בספר יהושע. בספר זה נזכרת שכם כמקום כינוס של בני-ישראל ומקום כריתת ברית של העם (יהושע ח, ל-לה; שם כג; שם כד), בעוד שהיא אינה נזכרת כלל במסגרת כיבושיהם של בני-ישראל. אף מהחפירות שנערכו בשכם לא נמצאה עדות לכיבוש ישראלי בראשית תקופת ההתנחלות.⁵⁰

תירוץ אחר לקושי זה מביא יי קיל במבוא לפירושו לספר בראשית (פירושו "דעת-מקרא").⁵¹ לטענתו, נכבשה שכם בידי בני יעקב בעקבות מעשה דינה (בראשית לד, כה-כט). יעקב אמנם עוזב את המקום לפי הוראת הקב"ה (שם לה, א-ג), אולם גם בשבתו בעמק חברון מוסיפים בניו לרעות את צאן אביהם בשכם (שם לו, יב). את "שכם" זו מעניק יעקב ליוסף, כפי שפרשו רוב המפרשים את הכתוב: "ואני נתתי לך שכם אחד" (שם מח, כב). עיון ביוחסין של בני יוסף (דה"א ז, יד-כט) מעלה שבני יוסף ממשו זכותם זו עוד בימי שבת ישראל במצרים. בני אפרים, שנולדו במצרים, ירדו לקחת את מקניהם מארץ ישראל: "והרגום אנשי-גת הנולדים בארץ כי ירדו לקחת את מקניהם" (שם כא); ובת אפרים, שְׁאָרָה, בונה שלוש ערים בכנען (שם כד).

מהכתובים עולה שהרשות לרדת למצרים נתנה אך ורק ליעקב, לבניו ולבני בניו (בראשית מה, י-יא; מו, ה-ז), ויעקב אכן יורד למצרים עם בני משפחתו בלבד: "כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים" (שם מו, כז). עבדיהם, חניכיהם ונעריהם של בית יעקב נותרים כנראה בארץ כנען. הקשר שבין בני ישראל לבין נחלותיהם בכנען נותק קרוב לוודאי, ועבדיהם, שנותרו בארץ לעבד את נחלותיהם מטעמם, נהרגו כנראה, או נטמעו בין יושבי הארץ. אולם זכר הבעלות של בני-ישראל על נחלות אלה לא נשתכח. יי קיל מציע שזו הסיבה לכך

49 שם, עמ' 274.

50 עיין שם, שם, הערה מס' 14.

51 ראה יי קיל, ספר בראשית - דעת מקרא, ירושלים תשנ"ו, עמ' 95-91.

שספר יהושע לא מציין את כיבוש שכם (וכן באר-שבע), שכן יושבי אזור זה, שחלקם אולי מצאצאי עבדיו של יעקב, הקדימו והשלימו עם ישראל.

ישנה דרך נוספת לתרץ את שאלת כיבושה של שכם בראשית תקופת ההתנחלות, אולם דרך זו אינה פשוטה כלל וכלל. לצורך תירוץ זה נזדקק לשיטת התיארוך של י' אליצור ואחרים, אשר טענו שבני ישראל יצאו ממצרים בימי אמנחתפ ב' ונדדו במדבר בימי תחותמס ד' (סוף מאה ט"ו-ראשית מאה י"ד לפסה"נ).⁵² משיטת תיארוך זו, המבוססת על נתונים כרונולוגיים במקרא, עולה שראשית כיבושה של ארץ כנען בימי יהושע התרחשה בימיהם של אמנחתפ ג' ואמנחתפ ד', בתקופת אל-עמארנה.⁵³ מן המכתבים עולה ששליטי כנען בקשו את עזרת פרעה כדי להדוף את העיפרו הפולשים לארץ כנען. אליצור סבור שהעיפרו הנם העברים אשר נכנסים וכובשים את הארץ באותה התקופה.⁵⁴

אם נקבל את שיטתו של אליצור, נוכל למצוא את הפתרון לבעיית אי כיבושה של שכם בימי יהושע. במכתב אי"ע 289, אשר נשלח מעבד-ח'יבה מלך ירושלים אל אמנחתפ ג', מתלונן עבד-ח'יבה ושואל: "הנעשה גם אנו כמו לבאיה אשר נתן את ארץ שכם לעיפרו?". לפי תעודה זו ארץ שכם לא נכבשה על-ידי העיפרו, הם העברים לשיטת אליצור, אלא ניתנה להם. לבאיה הגיע כנראה להסדר שלום עם, אולי כפי שעשו הגבעונים בני החווי יושבי הארץ (יהושע ט).

אולם פתרון זה אינו מתיישב עם סיפורה הכולל של שכם בתקופת אל-עמארנה, כפי שהוצג לעיל. ראשית, יש לציין ששיטת התיארוך של אליצור ואחרים, המתארכים את יציאת מצרים למאה הט"ו לפסה"נ, אינה פשוטה כלל ומעוררת קשיים לא מעטים. רוב החוקרים מתארכים את יציאת מצרים למאה הי"ג לפסה"נ, לימי השושלת הי"ט במצרים, ובעיקר לימי רעמסס ב'.⁵⁵

52 י' אליצור, "יציאת מצרים לאור ההסטוריה", ישראל והמקרא - מחקרים גיאוגרפיים, הסטוריים והגותיים, רמת-גן תש"ס, עמ' 51-53; וכן: ד' אלגביש, "יציאת מצרים בראי התיעוד המצרי", מחקרי חג 5 (תשנ"ד), עמ' 96-106, ושם בגישת המצדדים בתיארוך יציאת מצרים במאה הט"ו.

53 ראה לוח כרונולוגי מצורף.

54 י' אליצור, שם, עמ' 53. אליצור מסייג ומציין כי לא רק ישראל נקראו עברים, אלא עוד שבטים שמיים קרובים להם.

55 ראה ד' אלגביש (לעיל הע' 52) עמ' 101-102, והערה מסי' 25 שם.

שנית, לדעת רוב החוקרים העיפרו אינם בני-ישראל (העברים) אלא קבוצות שוליים נודדות; מדובר בביטוי המציין מעמד חברתי ולא יסוד אתני.⁵⁶ במכתבי אל-עמארנה משתקף רפיון מסוים של השלטונות המצריים בכנען, אולם כל המכתבים מעידים ששלטונה העליון של מצרים נותר בארץ. המצרים לא הרבו להתעניין בתככים הפנימיים שבין מלכי כנען כל עוד לא נפגעו אינטרסים מצריים. ברגע שנפגעו אינטרסים אלה התערבו המצרים ושמו קץ למרידות.⁵⁷ ארץ כנען בתקופת אל-עמארנה מצויה אם כן תחת חסותה של מצרים. את רוב ענייני הארץ מנהלים הואסאלים של מלך מצרים, המושלים המקומיים, שתופסים בחלקם עמדת השפעה נרחבת. בארץ כולה אנו שומעים על מלכים מקומיים חזקים שמנהלים ביניהם בריתות שונות ועוסקים בהרחבת תחום שלטונם על חשבון ערים קטנות. בין שליטים, אנו מוצאים שליטי ערים הנזכרות בין כיבושי יהושע.

לשיטתו של אליצור הגיעו בני-ישראל לארץ כנען בימי אמנחתפ ג'. בשנים הראשונות לאחר הכניסה נערכו מלחמות הכיבוש הגדולות של יהושע (יהושע ו-יב), לכן נצפה למצוא בימי אמנחתפ ד', בשיאה של תקופת אל-עמארנה, נוכחות משמעותית של בני-ישראל בארץ. אולם מכתבי אל-עמארנה, שמזכירים כל התרחשות קלה וכל אירוע פנימי בארץ, לא מציינים ולו פעם אחת את דבר כניסתם של בני-ישראל לארץ. מדובר אמנם בארכיון חסר וחלקי בלבד, אולם לא סביר שבין עשרות המכתבים שנשלחו מכנען לא נמצא אף אזכור של גורם אתני כה משמעותי באזור.

יתרה מזו, תיאור כיבוש הארץ בספר יהושע אינו עולה בקנה מידה אחד עם תמונת המצב המצטיירת ממכתבי אל-עמארנה. על-פי התיאור בספר יהושע עורכים בני-ישראל כיבושים נרחבים, ואף לוכדים מספר ערים מרכזיות בארץ. מצרים לא נזכרת כלל כגורם משפיע בכנען בכל אותה תקופה. במכתבי אל-עמארנה, לעומת זאת, מופיעה מצרים כגורם שולט ומשפיע, כפי שצוין לעיל. בנוסף, אותן ערים מרכזיות, שמסופר על החרבתן והריגת מלכן בספר יהושע, נזכרות בחלקן במכתבים כערי ממלכה גדולות שבראשן מלכים חזקים. בין ערים

56 מתעודות אוגריות ומצריות עולה שהביטוי "ח'ברו", שזוהה עם העברים, עיקרו "ע'פרו". הביטוי נזכר בכתבי היתדות לציון יסוד נייך נפוץ באזור הקשת הפורייה במשך האלף השני לפסה"ס. עי' מ' גרינברג, "עברי, עברים", *אנציקלופדיה מקראית*, ו, י-ים תשל"ב, טורים 48-51.

57 ראה י' אהרוני, *ארץ ישראל בתקופת המקרא*, ירושלים תשמ"ח, עמ' 138-144.

אלו אנו שומעים על: לכיש, גזר, חצור, אכשף ושמרון/שמעון.⁵⁸ ערים אלו נמצאות בשיא כוחן בתקופת אל-עמארנה; מלכיהן (ששמותיהם הנוכרים במכתבים שונים משמות המלכים הנוכרים בספר יהושע) אף מרחיבים את תחום שלטונם בימי אמנתפ ד', בניגוד גמור לתיאור העולה מספר יהושע. גם תיאורה של ארץ שכם בתקופת אל-עמארנה לא מסייע לרעיון זה של הסדר כניעה לבני-ישראל. לבאיה ואף בניו אחריו מתוארים ככובשים וכשליטי אזור נרחב, ולא כשליטי עיר בודדת אשר נכנעו וויתרו עליה בקלות. מסירת ארץ שכם לעיפרו, הנוכרת במכתב א"ע 289, אין משמעותה כניעה, אלא שכירתם של העיפרו כלוחמים בשירות לבאיה. כך עולה ממכתב א"ע 246, בו מתלונן בירידיה מלך מגידו וטוען: "שני בניו של לבאיה נתנו את כספם לעיפרו ולנוודים (S[u-ti]) בכדי שיערכו מלחמה נגדי".

לאור כל הנוכר לעיל יש לענייד לדחות את גישתו של אליצור בעניין זה.

ה. סיכום

במאמר זה סקרנו את קורותיה של ארץ שכם, מעמדה והיקף שלטונה במאה הי"ד לפסה"נ. תקופה זו מכונה בתולדות כנען 'תקופת אל-עמארנה' על שם המקורות המרכזיים ללימודה, שנמצאו בארכיון מלכותי באל-עמארנה שבמצרים. המכתבים שנמצאו באל-עמארנה הנם חסרים ומקוטעים, וחרף זאת משמשים כמקור היסטורי ראשון במעלה. בתקופה זו נשלטת כנען על-ידי מצרים, ומהמכתבים שנשלחו ממושלי כנען למלכי מצרים ניתן לנסות ולשרטט את קורותיהם של שכם ושל שאר ממלכות כנען בתקופה הנידונה.

מהסקירה שנערכה לעיל עולה ששכם שימשה בתקופה זו כעיר הממלכה הראשית בחלקו הצפוני של גב ההר. תקופת אל-עמארנה בכללה מאופיינת בערעור השלטון המצרי בכנען ובעליית קרנם של שליטים מקומיים. מושלה של שכם, לבאיה, ובניו אחריו, ניצלו מצב זה והרחיבו את תחום שלטונה של העיר עד לעמק יזרעאל ולצפון הגלעד. תעודות אל-עמארנה מלמדות אותנו על בני הברית שסייעו ללבאיה בהרחבת ממלכתו, כגון: מילכילו מלך גזר; ולמולם אנו למדים על אויביו המושבעים של לבאיה, כגון: עבד-חיבה מלך ירושלים.

58 העיר "שמרון" הנוכרת ביהושע מוזהה עם העיר "שמעון" הנוכרת במכתבי אל-עמארנה. מדובר בעיר כנענית חשובה השוכנת כיום בח'רבת סימונייה ליד נהלל. ראה י' אהרוני, שם, עמ' 337.

נראה ששכם, בירת השומרון, הגיעה בתקופת אל-עמארנה לשיא פריחתה ועוצמתה. כך עולה גם מהממצאים הארכיאולוגיים של התקופה בתל בלאטה, הוא שכם (שכבה XIII), המעידים על פריחה כלכלית, ביצור ובניה.

בתקופת אל-עמארנה שימשה אפוא העיר שכם בתפקידה הטבעי כעיר ראשית באזור. תפקיד זה הועידו לה הנתונים הגיאופיסיים של מיקומה, ובהם ישיבתה בעמק, בצומת דרכים מרכזית. ניתן לומר שהעיר שכם דאז הצדיקה את הביטוי שטבע עבורה אי אלט: "שכם - מלכתה הבלתי מוכתרת של ארץ ישראל".

לוח כרונולוגי⁵⁹

מצרים	ארץ ישראל		התאריך (לפסה"נ)
	חלוקה היסטורית	חלוקה ארכיאולוגית	
<p>השושלת הי"ח</p> <p>1570 עֶחְמִס</p> <p>1545 אֲמֶנְחֶתֶפֿ א'</p> <p>1525 תְּחֻתִימֶס א'</p> <p>1508 תְּחֻתִימֶס ב'</p> <p>1486 חֲתֶשְׁתִּי</p> <p>1469 תְּחֻתִימֶס ג'</p> <p>1436 אֲמֶנְחֶתֶפֿ ב'</p>	<p>תקופת שלטון מצרי</p> <p>יצ"מ ע"פ אליצור</p>	<p>תקופת הברונזה I המאוחרת</p>	1550
<p>1410 תְּחֻתִימֶס ד'</p> <p>1402 אֲמֶנְחֶתֶפֿ ג'</p> <p>אֲמֶנְחֶתֶפֿ ד'</p> <p>1364 (אחנאטון)</p> <p>1346 תֹּתֶנְחֶאֱמֶן</p> <p>1337 אֵי</p> <p>1333 חֲרֶמְחֶב</p> <p>השושלת הי"ט</p> <p>1304 רַעַמְסֶס א'</p>	<p>תקופת אל-עמארנה</p>	<p>תקופת הברונזה II המאוחרת</p>	1400
<p>1303 סֶתִי א'</p> <p>1290 רַעַמְסֶס ב'</p> <p>1223 מֶרְנֶפְתַּח</p>	<p>יצ"מ ע"פ המקובל במחקר</p>	<p>תקופת הברונזה III המאוחרת</p>	1300

59 הנתונים הכרונולוגיים לקוחים מתוך ספרו של יי אהרוני (לעיל העי 57) עמ' 326-327. התאריכים הם בדיק של 10-20 שנים לפי הכרונולוגיה הנמוכה של אולברייט וראוטון. השנה המצוינת מסמנת את התחלת התקופה.